

HEMISCHA MATNLARNI ЎZBEK TILIGA TARJIMA QILISHNING ЎZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Холияров Лутфулла Ташкуватович

кафедра мудири, Роман-герман тиллари таржимашунослиги кафедраси,
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Немис тилли таржимашуносликда *таржима* терминига нисбатан *Übersetzung* ва *Dolmetschen* сўзлари ишлатилади. Уларнинг биринчиси умуман таржима ҳақидаги термин сифатида ҳам узоқ вақт қўлланилиб келинди. Ҳозирда эса кўпроқ *ёзма таржима*га нисбатан қўлланилади. Кейинги сўз эса, *оғзаки таржимани* ифодалайди. Мазкур сўз, аслида, немис тилига туркий тиллардаги *тилмоч* орқали кириб келганлиги мутахассислар томонидан эътироф этилган. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, жаҳон таржимашунослигида, хусусусан, инглиз тилли таржимашуносликда кенг қўлланилиб келинаётган *translation studies* тушунчаси немисларда ҳам *Translation* тарзида қабул қилинганлиги ва у умуман *таржима* тушунчаси сифатида эътироф қилиниб келинаётганлигини ҳам айтиб ўтиш жоиз.

Таржима туйғайли биз нимага эриша бўламиз? Таржимадан кузатилган мақсад нима? Умуман олганда, таржима нима?

- ✓ Таржима – дўстлик илмидир,
- ✓ Таржима – узоқни яқин қилади,
- ✓ Таржима – ўзгани – биродар, танишни – қадрдон, дўстни-қўриқдош қилади.

Таржима – бир тилда мавжуд китобни бошқа тилга кўчириш, ундан нусха кўтариш эмас, балки, муайян тилда, яратилган санъат асарини бўлак тилда, шу иккинчи тилнинг лексик-грамматик ва бадиий ифодалаш востилари асосида қайта яратиш, қайта тиклаш демакдир.

Ҳар бир янги таржима-янги санъат асари деган сўз. Ундан кузатиладиган мақсад-бошқа халқларнинг энг яхши бадиий ёдгорликларини “импорт” қилиш, у билан халқимизни таништириш, Қардош халқлар маданиятининг энг яхши фазилатларини ижодий ўзлаштириш, ўз адабиётимизда яратилган диққатга лойиқ асарларни бошқа халқларга “экспорт” қилиш, уларга тақдим этиш воситаси демакдир.

Лекин бадиий таржиманинг ўзига хос бир қонунияти бор: ўз дилингга яқин, бадиий овозингга жўр ва ҳамоҳанг, ўз диддинга мувофиқ ёзувчининг китобини она тилингга ўтказганинг тақдирдагина чинака бадиий таржима ярата оласан. Икки тилни қанчалик пухта билган билан зўрма-зўраки қилинган таржима кутилган натижани бермайди.

Масалан, шоир ижодининг парда орқасидаги сирларига йўл топиш бахти ҳаммага ҳам муясср бўлавермайди, бинобарин, таржимон бу йўлда ўзини ожиз сезса-ю, айна асарни таржима қилишга киришмаса-улуғ иш қилган бўлади.

Гётенинг мана бу сўзлари ҳаммага маълум: “Кимки шеърятни тушунишни истаса, поэзия ўлкасига равона бўлсин, кимки шоирни тушунишни хоҳласа, шоир яшаган ўлкага борсин”.

Гётенинг бу сўзлари, шубҳасиз, фақат маконга эмас, замонларга ҳам сафар қилишни тақозо этади. Бу – шоир яшаган даврни ҳам ўрганиш

зарурлигини билдиради. Таржимон тарихчи, этнограф, адабиётшунос, лингвист сифатида жуда катта иш олби бориши керак. Таржимашунослик фанининг амалий аҳамияти ва мустақиллигини таъминлашда оғзаки ва ёзма таржима алоҳида предмет сифатида ўқитишнинг алоҳида аҳамияти бор.

Машхур немис олими Профессор М.Шрайбернинг гувоҳлик беришича, немис тилли ҳудудларда таржимашуносликни мустақил фан сифатида таҳлил қилган дастлабки тадқиқотлар (лингвистик таҳлилнинг устиворлигига қарамасдан) 70-йилларнинг охирларида пайдо бўлди (Виллс, 1977; Коллер, 1979). Таржимашуносликнинг “лингвистик киндиги” нинг кесилиши 80-йилларга келиб содир бўлди. Бунда асосан, Скопос назариясининг ўрни катта бўлди (Райс/Фермейер;1984). Мазкур қарашнинг асосий моҳияти соф таржимашуносликка асосланган бўлсада, унда оғзаки ва ёзма таржима муаммоларини фақатгина лингвистика нуқтаи назаридангина ечиб бўлмаслиги, балки унинг адабий-маданий хусусиятлари ҳам мавжудлиги таъкидланади (1984). Ушбу фаннинг терминологик атамаси орадан 15 йил вақт ўтганидан кейингина Австриянинг Грац университетиди (Эрих Прунч) пайдо бўлди.

Чунончи, 90-йилларнинг бошларида оғзаки таржимашунослик (тилмочлик) у ёки бу даражадаги алоҳида соҳа ҳамда таржимашуносликнинг таркибий қисми сифатида кўрина бошлади.

Таржимашунослик фани ўзининг алоҳида йўналишига эга бўлган мустақил фан бўлишга интилиши кейинги йилларда янада фаоллашиб бормоқда. Ҳозиргача қиёсий адабиётшуносликка асосланган тарихий-дескрептив тадқиқотлар (Лоренц, 1996:555) эндиликда тил ва адабиётшуносликни ўзаро мужассамлаштирган *таржимашунослик* (немис тилида *Übersetzungswissenschaft*. Тарж.) номи билан атала бошланди (Грайнер, 2004; Албрехт, 2005). Немис тилли ҳудудда терминологик номувофиқликларнинг сақланиб қолиши оғзаки (Dolmetschen) ва ёзма (Übersetzung) таржима ҳақидаги фанларнинг нисбатан янгилиги ва ўзаро ажралган ҳолатда амал қилиб келганлиги билан изоҳлаш мумкин. Лекин шунга қарамай “Handbuch Translation” (Таржима маълумотномаси) каби нашрларнинг яратилиши (Снелл-Ҳорнби, 1998) Эрих Прунч таъбири билан айтганда бу соҳадаги бирлашиш тенденциясининг янада жадаллашиб бораётганлигидан далолат беради.

Маълумки, немисча отларни ўзбек тилига бир неча усуллар билан таржима қилиниши мумкин. Таржимада ҳар икки тилдаги отларнинг ўзаро муқобил келишига эътибор қаратиш лозим. Немисча-ўзбекча луғатларга нисбатан немисча русча луғатлар яратиш тажрибаси анчагина бойлиги билан ажралиб туради. Шундай бўлса ҳам мустақиллик йилларида немисча-ўзбекча луғатлар яратиш борасида анчагина ишлар амалга оширилди. Айни пайтда немис тилидаги отларни уларнинг рус тилидаги муқобиллари билан ҳам ўзаро солиштириш тажрибасидан фойдаланиш фойдадан ҳоли эмас. Ҳар уччала тилда бир-бирига муқобил келадиган бир гуруҳ отлар борлигини таъкидлаш лозим. Уларнинг кўпчилиги тўла, бошқалари қисман мос келадилар. (Исмоилов Ю.Н., Каримов Ш.Қ. Немисча-ўзбекча, ўзбекча-немисча луғат. Академнашр. Тошкент. 2020).

HEMIS TILIDA	RUS TILIDA	ЎЗБЕК TILIDA
Territorium	Территория	Худуд
Inhalt	Содержание	Мундарижа

Geschichte	История	Тарих
Gesellschaftsordnung	Общественный строй	Ижтимоий тизим
Staatsaufbau	Государственный строй	Давлат тизими
AussenPolitik	Внешняя политика	Ташқи сиёсат
Wirtschaft	Эканомика	Иқтисодиёт
Bildungswesen	Образование	Таълим
Kultur	Культура	Маданият
Gesundheitswesen	Здравохранение	Соғлиқни сақлаш
Sozialwesen	Социальное обеспечение	Ижтимоий ҳимоя
Erholung	Отдых	Дам олиш
Sport	Спорт	Спорт

Юқоридаги мисоллардан шуни кўриш мумкинки, барча отлар ҳар уччала тилда мазмунан ўзаро мос келсаларда, таркиб жиҳатдан айрим фарқларга эга. Дунё тилларида кўпинча латин, грек, инглиз, немис, француз, испан тилларидан бошқа тилларга кириб келгани интернационализмлар орфографик ва фонетик жиҳатдан ўзаро мувофиқ келадилар. Бунга *спорт* сўзини мисол келтириш мумкин. Айни пайтда интернационал сўзлар орасида шундайлари ҳам борки, уларнинг сохта маънолари домига тушиб қолмаслик керак. Немис тилидаги *Qualifizierung* сўзи айрим ҳоллардагина *квалификация*, кўпинча кўпинча *яхшилаш*, *яхшиланиш*, *тузалиш*, *такомиллаштириш* маъноларини ифодалайди. Таржимада ана шу жиҳатга эътибор қаратиш керак. (Содиков З. Аслият ва таржима матнидаги ваёт прагматикаси тўғрисида //Замонавий Лингвистик тадқиқотлар ва чет тилларни ўқитиш дидактикаси. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2017. 177-178-б.)

Мисол сифатида қўйидаги гапларни таҳлил қилиб чиқамиз. Маълумки, немис тилидаги эргашган қўшма гаплар бош гап ва эргаш гаплардан иборат бўлади. Бош гап билан эргаш гап: *боғловчили ёки боғловчисиз боғланган қўшма гапларга* бўлинади.

Боғловчили эргаш гапли қўшма гапларни ўзбек тилига таржима қилишнинг қўйидаги усуллари бор:

1. Кесимнинг тусланадиган қисми гапнинг охирида келадиган эргаш гапларда:

Wir sind überzeugt, dass unser Weg richtig ist. – *Бизнинг танлаган ўғлимиз тўғрилигига ишончимиз комил.*

2. Эргаш гапдаги кесимнинг ажраладиган қисми ажралмаган ҳолда гапнинг охирида келади. Унинг ўзбекча таржимасида бош гап кесими гапнинг охирига ўтади.

Wir wissen, dass unsere Erfolge von unserer Arbeit abhängen. – *Бизнинг муваффақиятимизгарови қилаётган меҳнатимизга боғлиқлигини биламиз.*

3. Сўроқ олмошлари эргаш гапнинг боғловчиси вазифасида келади ва у ўзбек тилига сўзма-сўз таржима қилинади:

Wir wissen nicht, womit er sich zur Zeit beschäftigt? – *Биз унинг ҳозирги пайтда нима билан шуғулланаётганлигини билмаймиз.*

4. Боғловчили қўшма гап таржимада боғловчисиз қўшма гап билан таржима қилиниши мумкин: (Saidov S. Deutsche Grammatik. Verlag Usbekiston. Taschkent. 2003)

Der zurückgelegte Weg beatätigt, dass der gewählte Kurs richtig ist. –

Босиб ўтилган йўлимизбиз танлаган йўлимизнинг тўғрилигини кўрсатмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, таржимон ҳам бир қарашда фақат ўқувчи, талқинчи бўлиб туюлиши мумкин. Лекин унинг асосий хусусияти ўқувчилиги эмас, таржимонлиги ва ундан ҳам муҳими, ижодкорлиги. Биз ҳаммамиз, аввало. ўқувчимиз. Лекин ўқувчилик бу – ишнинг бошланиши, холос. Таржимон ўз она тилида янги матн яратувчидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Арзамасева В. Практика перевода по немецкому языку – учебное пособие. Ульяновск: УлГТУ, 2010. – С. 123.
2. Илюшкина М.Ю. Теория перевода: основные понятия и проблемы – учебное пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2015. – С. 84.
3. Содиков З. Новые значения старых слов // Преподавание языка и литературы. – Ташкент, №4, – Б. 77–81.
4. Содиков З. Аслият ва таржима матнидаги вақт прагматикаси тўғрисида.
5. Замонавий Лингвистик тадқиқотлар ва чет тилларни ўқитиш дидактикаси. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Самарқанд, 2017. – Б. 177–178.
6. Salomov G'.S. Tarjima nazariyasi asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent, "O'qituvchi", 1983.
7. Koller Werner Einführung in die Übersetzungswissenschaft. A. Francke Verlag UTB-Tübingen und Basel. 2011, 357 S.
8. Stolze Radegundis. Übersetzungstheorien. Eine Einführung. Narr Verlag. – Tübingen. 2008, – 285 S.